



UDC 327

Hana Štěříková

Filosofiska fakulteten vid Karlsuniversitetet, Prag

NORMANNISTSKA IDEER I PETRUS PETREJUS SKRIFTER

Artikeln fokuserar på två av de viktigaste skrifterna av Petrus Petrejus som var en svensk diplomat i Storfurstendömet Moskva under Stora oredans tid i början av 1600-talet: *Een wiss och sanfärdigh Berättelse...* (1608) och *Regni Muschowitici sciographia* (1614-1615). Vissa forskare betraktar Petrejus som den förste normannisten och påstår att han satt den normannistiska teorin om varjagernas skandinaviska ursprung i förbindelse med Sveriges officiella utrikespolitik. Analys av texterna visar att hans skrifter riktades särskilt emot katoliker i Polen och den polske kungen Sigismund III Vasa, som var den svenske kungens främsta rival på den tiden. Den första analyserade texten *Een wiss och sanfärdigh Berättelse...* behandlar problemet genom att beskriva Ryssland och dess befolkning som en hotad granne i behov av hjälp. Dock omnämner texten inte några varjager eller någonting från Rysslands tidiga historia överhuvudtaget. Å andra sidan presenterar Petrejus vissa normannistiska tankar på två ställen i den voluminösa *Regni Muschowitici sciographia*, men de flesta bevisades inte vara hans ursprungliga idéer utan ha varit kopierat från andra källor, som författaren använde för sitt stora kompilationsverk (mest från *Rerum Moscoviticarum Commentarii* av Siegmund von Herberstein). Petrejus kan möjligtvis betraktas som en (tämmligen obestämd) normannist men absolut inte den förste. Hans viktigaste bidrag förefaller idag vara upplysningsdimensionen i hans historiografiska verk, med vilket Petrejus bidrog till att sprida intresse för Rysslands kultur och språk i 1600-talets Sverige.

Nyckelord: Petrus Petrejus, normannistiska teorin, varjager, Stora oredan.

Hana Štěříková

Charles University

NORMANIST IDEAS IN PETRUS PETREIUS' WORKS

The paper focuses on two most important historiographic works of Petrus Petreius, a Swedish delegate in the Grand Duchy of Moscow during the Time of Troubles at the beginning of the 17th century: *Fair and True Relation...* (1608) and *Regni Muschowitici sciographia* (1614–1615). Some researchers consider Petreius as being the first Normanist and claim he connected the theory of the Scandinavian origin of Varangians with official Swedish foreign policy. Analysis of Petreius' texts shows that his works were directed especially against Polish Catholics and the Polish king Sigismund III Vasa, who was the prime rival of the Swedish king at that time. The first of the analysed

texts *Fair and True Relation*... deals with this matter by describing Russia and its inhabitants as an unfortunate neighbour in danger and in need of help. Nevertheless, it doesn't mention Varangians or anything from early Russian history at all. On the other hand, in two places within the voluminous *Regni Muschowitici sciographia*, he describes several theories about the origin of Varangians, yet most of them have proved not to be original but copied from other sources, of which Petreius' largest work have been compiled (mostly from *Rerum Moscoviticarum Commentarii* by Siegmund von Herberstein). Petreius can possibly be considered a Normanist, but not very decided one and definitely not the first one. His main contribution today seems being mainly educational, as he was the first to promote the propagation of Russian language and culture in Sweden.

Keywords: Petrus Petreius, normanist theory, Varangians, Time of Troubles.

Under de senaste åren har det dykt upp flera arbeten vilka behandlar Petrus Petrejus som banbrytaren för den normannistiska ideologin¹ och sätter den normannistiska teorins uppkomst i förbindelse med Sveriges stormaktstid och territorriella expansion österut under 1600-talet. Vissa forskare påstår även att man till och med kan hitta ett ideologiskt samband med den svenska göticismen² och de båda ideologiska riktningarna skulle då ha använts av Sveriges politiska propaganda och ha hjälpt rättfärdiga den svenska kungens anspråk på den ryska tronen. Petreijus betraktas av somliga som en initiativtagare eller åtminstone ett redskap för denna propaganda.³ Den föreliggande artikelns mål är att granska

¹ *Normannistiska skolan* är en av två stridande skolor eller uppfattningar inom den långvariga diskussionen om vikingarnas/varjagernas roll i Ryska rikets grundande. Diskussionen brukar dyka upp i särskilda kulturpolitiska sammanhang i synnerhet i den ryska historieforskningen, men även forskare från andra länder och i olika andra ämnen som arkeologi, lingvistik m.fl. har deltagit. Debatten kan påträffas under termer *Warägerfrage*, *the Varangian problem*, *the Normanist controversy*, *normanskij / varjazhskij / varjago-russkij vopros* o.dyl. För mer se till exempel Mošin, 1931 eller Sørensen, 1968.

² Göticismen var en ideologisk riktning som försökte framställa Sverige som civilisationens vagg. Denna patriotiska tanke började dyka upp i svenska krönikor redan efter 1450 och utpräglade Sveriges officiella historieskrivning under de kommande århundraden. Grunderna för göticismen lades av Ericus Olai och hans latinsk krönika *Chronica regni Gothorum* på 1470-talet och utvecklades vidare av den humanistiske historikern Johannes Magnus (*Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, 1554), som satte samman en stamtavla för de svenska kungarna från de bibliska härskarna ända fram till Gustav Vasa. Göticismen kulminerade med Olof Rudbecks *Atlantic (Olof Rudbeks Atland eller Manheim dedan Japhetz afkomne slechter ut till hela werlden utgångne äro*, 1677–1702), som påstår att sagoön Atlantis, civilisations urhem, egentligen befann sig i Sverige. För mer se Frängsmyr, 2004, s. 41, 60.

³ Jfr. särskilt doktorsavhandlingen av Birgit Scholz [Scholz, 2000, s. 322] och arbetet av några ryska forskare som till exempel Fomin, 2005, s. 17f., Fomin, 2002, Grot,

Petřejus verk och utifrån dess analys försöka svara på frågan om man verkligen kan hitta inslag av den normannistiska teorin i hans skrifter och hur dessa fungerar i kontexten för författarens historiografiska verk.

I 1500- och 1600-talets Västeuropa var det tämligen populärt att sända ut forskare i österled. Dessa agenter skulle upplysa om fjärran länder, avlägsna och i stort sett okända trakter, och om olika svårtillgängliga exotiska platser i Asien och Europas utkanter. Det var det vidsträckta, mysteriösa och mäktiga ryska riket som oftast var resenärernas mål. Syftet med sådana resor brukade inte enbart vara att samla kunskaper om landets kultur utan också att inhämta information om dess ekonomiska och militära ställning. Resenärerna var alltså angelägna att skaffa sig en geografisk samt etnografisk uppfattning och informera om potentiella handelsrelationer med ryssarna, om landets militära styrka, politiska ståndpunkter och avsikter och inte minst hur kristna dess invånare var. Oftast hade resenärerna alltså även en funktion som diplomater och spioner.

Ett sådant sändebud var även den svenske diplomaten, resenären och äventyraren, som under namnet Petrus Petřejus⁴ publicerade några intressanta skrifter om Storfurstendömet Moskva. Inte så mycket vederhäftig information om hans liv bevarades utom kungliga resbefallningar och hans egna anteckningar samt reseskildringar. Han föddes omkring 1570 i Uppsala som son till den senaste biskopen i Västerås och Linköping Petrus Benedicti. Efter sina studier på universitetet i Magdeburg återvände han 1593 till Sverige och anställdes i hertig Karls⁵ kansli. I rikets tjänst verkade han ända till sin död — i början som diplomat och spion och från och med 1605 även som kungens historieskrivare. Han dog i Stockholm under pestpandemin 1622, precis efter ankomsten från sin sista utländska mission.

Svenskarnas kunskaper om Rysslands kultur och språk var fortfarande relativt sporadiska på den tiden, även om intresset för händelser öster om den svenska riksgränsen hade vuxit med tiden. Dock det var först Petrus Petřejus som upplyste den svenska offentligheten om det

1997 och andra. Denna idé är egentligen ingen nyhet utan presenterades för första gången ungefär ett hundra år tidigare av A. A. Kunik [Kunik, 1903, s. 31].

⁴ Han gick länge under sitt ursprungliga namn Per Persson, dock han använde olika varianter senare i livet, mest den latiniserade versionen Petrus Petreius Upsaliensis eller Petrus Petreius de Erlesunda, men även Peder Pederson mfl.

⁵ Hertig Karl — den senare svenske kungen Karl IX.

östliga grannlandets kultur. Tack vare sina talrika och långvariga vistelser i Moskvariket lärde han sig sannolikt mycket bra ryska och blev Sveriges förste expert på Ryssland — ”Sveriges förste kremnolog” [Attius Sohlman, 1998, s. 12]. För sina skrifter om det vidsträckta landet i öster hade han rika informationskällor till vilka han kunde tillfoga sina egna upplevelser och personliga kontakter. Petrejus hade en oavbruten förbindelse med Moskvariket åtminstone under åren 1601–1613, då han regelbundet sändes dit av det svenska rikskansliet som diplomat och politisk agent. Han var även närvarande vid fredsförhandlingarna mellan Sverige och Ryssland i Stolbova 1617.

Man kan nog säga att författaren Petrus Petrejus var en ganska märkvärdig personlighet och nästan en renässansmänniska. Innan han anställdes i hertig Karls tjänst, uppnådde han vissa intressanta resultat inom vetenskapen. Hans doktorsavhandling i matematik var första sådana arbetet i Sverige. Senare publicerade han även några teologiska skrifter som till exempel *Femtio olideliga ordsaker, hvarföre alle fromme och rättsinnige Christne ... icke kunna eller skulle med the Sacramenterare eller Calvinister komma öfverens* (1606) eller översättning av en bönebok (*Een Nyttigh Bönebok*, 1609). Den viktigaste delen av hans verk har dock en övervägande historisk karaktär och innehåller tre skrifter, varav två befattar sig med Petrejus huvudtema Ryssland: *Een wiss och sanfärdigh Berättelse om några Förändringar som j thesse framledne åhr vthi Storfurstendömet Muskow skedde äre* (Stockholm 1608, vidare i texten endast *Berättelsen*) och en omfattande skrift på sex delar *Regni Muschowitici sciographia*,⁶ som också är hans mest betydande verk. Det tredje arbetet kom ut under titeln *Een kort och nyttigh chrönica om alla Sweriges och Göthes konungar, som hafwa både in- och vthrijkes regerat* i Stockholm år 1611, men det ska inte behandlas i den här artikeln av en enkel anledning: den innehåller nämligen ingenting om Ryssland och dess folk, politik eller kultur.

Berättelsen är en intressant kombination av politisk pamflet och reseskildring. För första gången publicerades den 1608 i förmodligen två svenska versioner, vilka bara skiljer sig från varandra obetydligt mycket. Den dateras till 8 november 1608 [Petreius, 1997, s. 85], alltså skrevs den tydligen relativt snart efter Petrejus återkomst från sin förs-

⁶ Första utgåvan (på svenska) kom ut i Stockholm 1614–1615, och andra utgåvan som är författarens egen översättning till tyska trycktes i Leipzig 1620.

ta Rysslandsresa under åren 1601–1605. Den innehåller författarens rapport och iakttagelser från hans längsta vistelse i Moskvariket vilka han berättar med en livlig, nästan journalistisk stil om. Petrejus, som var vittne till oroligheter och förvirring i början av 1600-talet (den så kallade *Stora oredan*), ger en färgstark skildring av de aktuella händelserna som var viktiga för tidens politiska utveckling i Moskvariket. Han fokuserar således naturligtvis på intriger, tvister och strider om den ryska tronföljaren, särskilt den förste Falske Dmitrij och tsaren Boris Godunov.

Den historiska tidsföljden av de beskrivna händelserna börjar med missväxtåren och svältdöden i Ryssland i början av 1600-talet och slutar med Vasilij IV:s kröning till tsar året 1606, dock dyker det då och då även upp besked om de tidigare eller senare åren. Huvudpunkten är alltså *Stora oredan*, de händelser som föregick den och på den tiden betraktades som oroligheternas föranledningar. Helt i enlighet med tidens andra historiografiska verk tolkar författaren dessa svårigheter som Guds straff.⁷ Straffet skulle ha kommit över landet i vedergällning för tsar Ivan IV:s synder, hädelse och det våld som tsaren förövalade på alla människor som hamnat i hans onåd.⁸ Petrejus ger en dramatisk skildring av det ryska folkets lidande under den stora hungersnöden och bifogar sina egna, ofta mycket subjektiva kommentarer om den ryska kulturen som tydligt var väldigt exotisk i hans ögon.⁹ I sitt reportage använder han spännande narrativa medel och strategier. På olika ställen försöker han ge texten ett förtroendefullt intryck genom att understryka att han varit ögonvittne till många av de beskrivna scenerna (*såsom iagh thet medh många tusende menniskior medh lijfachtiga ögon seedt hafwer*) [Petreius, 1997, s. 130]. Ofta upplyser han även om de viktiga platser

⁷ *Then största och förnämsta orsaak synes wara/ at Gudh alzmächtig hafwer welet thet landet genom Tree plågor straffa/ Nemligen medh hunger och dyr tijdh/ medh Pestilential/ medh inbördes krijgh/ vpror och blodzvtghutelse/ hwilka alla Tree hafwa efter hwar andra iämmerligen folgd.* [Petreius, 1997, s. 90].

⁸ *[H]ela landet/ nw j så mätto är grufweligen straffat och ynckeligen förderfwat af thesse Tree plågor/ hwilke synas them wara påkomme för theras höghmodh/ ogudhachtigheet/ afgudhadyrkan/ wrångwijsheet/ stoormodigheet/ ondsko/ orättferdigheet och tyrannij skuld/ synnerligen och serdeles för then grufwelige woldzwerkan/ skreckelige mord/ ochristelige/ omenniskelige och forfärlige Tyrannij/ som then blodhunden Ivvan Vasilivvitz Storfurste vthi Muskow/ både såwäl på sine egne vndersåter/ som på fremmande bewiste...* [Petreius, 1997, s. 92–94].

⁹ Petrejus karakteriserar Ryssar som bl.a. *grofwo/ olärda/ plumpa och barbariska* [Petreius, 1997, s. 134].

och ställen som han i egen person besökte och betonar sina personliga kontakter med ryska informatörer och de högsta adelskretsarna i Moskvariket.¹⁰

Författarens beskrivning av förhållandena i Moskvariket är väldigt kritisk och negativ och det kan lätt väcka en föreställning om att han skulle ha rusofobi, man ska dock inte glömma att ett sådant sätt att skildra Ryssland inte avviker från den tidens traditionella västeuropeiska litteratur och gällande stereotyper om det avlägsna okända landet. Om man tittar närmare på *Berättelsens* innehåll kan man konstatera att atmosfären i pamfletten inte är negativt sinnad just mot ryssar, utan mot det katolska Polen-Litauen med kungen Sigismund III Vasa, som gjorde anspråk på den svenska tronen (och var Karl IX:s nära släkting). Det var också Sigismunds politik som hotade Sveriges ambitioner att härska över det baltiska kustområdet. Polsk-litauiska samväldet representeras i skriften oftast med Jesuiter och Griska Otrepjev, den förste Falske Dmitrij. Griska, som han någorlunda förtroligt kallas av författaren, lär ha varit insmusslad till Moskoviterna av de polska katolska intrigörerna. Författaren uttrycker sin ställning till problemet helt klart redan i själva inledningen av sin *Berättelse*:

Ingen af allom them/ som något hafwa rönt och förfarit/ är så tylpisk och fåkunnigh/ at han jw icke weet/ heller til thet minsta jw hafwer hört/ hwad buller/ vpror/ twedrächt/ krijgh och blodzuthgiutelse/ nw j någre framledne åhr sigh j Storfurstendömet Muskow heller Rydzland tildragit hafwer/ hwilket altsammans genom Påwens/ Konungens j Polen och Jesuwiternes tilskyndan och anstiftning skeedt är.
[Petreius, 1997, s. 90]

Enligt min uppfattning är det just starka antikatolska och antipolska känslor som *Berättelsen* i synnerhet präglas av. Pamfletten kan alltså betraktas snarast som ett uttryck för den svenska kungens rädsla för det polsk-litauiska katolska riket, som skulle ha försökt att hetsa upp Ryssarna emot Sverige. Samma tema är förresten känt från ett antal tyskspråkiga flygblad som publicerades 1606 i Sverige — alltså just på

¹⁰ *Slottet hafwer iagh medh mina ögon seedt/ och på trappan warit/ ther han sägz wara dräpin/ och många gånger hört af högbemälte Zuski [...] at han hafwer Demetrium Ivvan Vasilivvitz naturlige Son begrafwit/ och thet stadfästet medh många dyra Eeder*
[Petreius, 1997, s. 104–106].

den tiden då det polska inflytandet över Ryssland blivit starkare. Det är inte uteslutet att just dessa flygblad var en inspirationskälla till *Berättelsen*.¹¹ Uppdragsgivaren Karl IX hade troligtvis beställt pamfletten med syfte att förbereda och vinna den svenska offentligheten för en militär intervention i öst och därmed visa att de svåra oroligheterna i Ryssland stimulerades av Polen-Litauen och kunde ha negativa följder även för det svenska riket [Tarkiainen 1973, s. 256f.]. Pamfletten framställer inte Ryssland som en potentiell fiende utan som en hotad granne vilken borde skyddas från den polska katolska aggressorn.

Berättelsen upplyser visserligen om mycket av de politiska förhållandena mellan Sverige, Ryssland och Polen-Litauen ur en lojal svensk diplomats synvinkel. Dock sysslar författaren helt uteslutande med den politisk-ekonomiska situationen i Ryssland, dess möjliga rötter och förklaringar. Några normannistiska tankar kan vi däremot inte alls påträffa i denna skrift. Författaren berör inte alls några varjager eller Sveriges hypotetiska anspråk på den ryska tronen. Om man skulle kunna dra några slutsatser av just denna pamflet, så var det normannistiska temat med all sannolikhet ingen beståndsdel i den svenska rikspropagandan på den tiden.

Petrejus mest betydande verk är utan tvekan *Regni Muschowitici sciographia*¹² (i texten vidare förkortad till *RMS*). Den innehåller en omfattande och mycket detaljerad skildring av livet och kultur i Storfurstendömet Moskva efter sekelskiftet 1600 som är uppdelad i sex enskilda böcker. I dessa beskriver författaren det ryska rikets geografi och försöker karakterisera samhället, folkets seder och bruk, landets historia och härskare, olika ryska ceremonier, uppförande vid diplomatiska förhandlingar samt kröningsprocessen för nya härskare. Självklart redogör han även för landets militära särdrag och för den ryska kyrkan samt religionen.

RMS är egentligen den enda av författarens alla skrifter, vilken berör varjager och problematiken med det ryska rikets grundande. Det

¹¹ Särskilt *Warhafftige Copia des Schreibens Welches an den ... Stadthalter zu Revel, von dem Reussischen Woiwoden auff Ivangorodt ... ergangen* (Stockholm 1606). Jfr. Tarkiainen, 1973, s. 257.

¹² Fullständiga titeln låter *Regni Muschowitici sciographia. Thet är: Een wiss och egenteligh beskrifning om Rydzland, med thes många och stora furstendömers, provinci-ers, befestningars, städers, siögars och elfwers tilstånd, rum och lägenheet: Vthi sex böker korteligen författat, beskriwfin och sammandragin, af Petro Petreio.*

händer i *Första boken* på ett ställe där Petrejus redogör för de då kända teorierna om ryssarnas ursprung och etnicitet samt i *Andra boken* i det avsnitt där han skildrar Rysslands tidiga historia och första furstar. Särskilt *Första boken* har tyvärr varit helt försummad av forskare. Petrejus berättar i den att det finns olika uppfattningar om moskoviternas eller ryssarnas härkomst både i deras egna (dvs. ryska) och utländska källor [Petreius 1620, s. 133]. Därpå följer hans sammanfattning av tre av de mest utbredda teorierna om de varjagiska furstarnas och Ruriks härkomst: Enligt den första teorin ska Rurik, Truvor och Sineus ha varit blodsfränder och kommit från Preussen [Petreius 1620, s. 1], den andra bestämmer de tre brödernas hemland till Polen (och benämningen *Rus'* lär då vara en avledning av namnet Ruffus, som ska ha varit en mytisk polsk furste) [Petreius 1620, s. 133] och slutligen utgår den tredje teorin från Ptolemaios och Plinius benämning 'Roxolanos' — namnet på Sarmater, som alltså var av iranskt ursprung och enligt denna teori ska ha varit ryssarnas och moskoviternas förfäder.¹³

I *Andra boken* redogör Petrejus för ryska rikets historia från de äldsta tiderna ända fram till året 1613, med tyngdpunkten i regeringsperioden av Ivan IV, omständigheterna runt den förste Falske Dmitrij och dåtidens händelser med Stora oredans katastrofala förlopp. Författaren ägnar bara väldigt lite plats i sin bok den äldre tidsperioden och lämnar mest utrymme åt sin tids politik. Sin skildring öppnar han med en klagan över bristen på tillförlitliga ryska eller främmande källor om den äldsta tidsperioden.¹⁴ Hans beskrivning av Rysslands tidiga historia är därför påfallande kortfattad, full av osäkerhet och tvekan. Det är just det ställe där Petrejus omnämner möjligheten om varjagernas skandinaviska här-

¹³ *Woher der Nahme Muschkowiter oder Reussen/ gekommen sey/ vnd wo von sie jhren Ursprung haben/ findet man vnterschiedliche Meynungen/ so wol in jhren eignen Chronicken/ als in frembden Historien. Doch musz man vors erste wissen/ dasz die Muschkowiter vnd Reussen einerley Volck seyn/ vnd vorzeiten von Ptolemæo vnd Plinio, Roxolanos genennet worden : Etliche sagen dasz sie genennet seyn von einem Hertzog/ der Ruffus geheissen/ vnd sol eines Fürsten Sohn in Polen gewesen seyn/ vnd also von jhm Reussen genennet/ welches etliche verneinen/ weil Reuszland älter ist als das Königreich Polen. Und die Reussen sagen selber/ dasz Reuszland vorzeiten Rosseja geheissen hat/ davon das Land Reuszland were genennet worden"* [Petreius 1620, s. 133].

¹⁴ *Hwadh för Regenter och Storfurster Rysserna vthi sielffua Begynnelsen haffua hafft / och aff hwadh härkomst the äre kompne / och hurr the haffua regerat / finnes icke synnerlighen aff fremmande Scribenter wara scriffuit / ey heller wetta the sielffua medan the hafua så grofua / oförnuftige och Barbariske warit / at the icke haffua haft några Bookstäfwer* [Petreius 1614, *Andra Boken*, s. 1].

komst. Han redogör för legenden om de tre varjagiska bröderna, precis som man känner till den från den ryska *Nestorskrönikan*,¹⁵ och lägger till en tes om deras möjliga svenska härkomst samt argument som skulle kunna stödja den:

Ty vthi våra Crönikor finnes jw wiss beskeedh at the Swenska esom oftast hafwa medh Rysserna krijgat och theras Land medh wäldige hand intaghit/ häriat och fördärfwat alt in til Elfwen Tanaim och them sigh skatskyllige goirdt. Ther til medh kalla Rysserna thet folck som boo widh Östersjön/ som äre/ Swenske/ Finske/ Lifländare/ Curer/ Prydzer/ Cassuber och Wender Waregos/ och Östrasiön/ Vareiskoi more. [...] Therföre drabbar thet mera medh sanningen/ at the äre kompne aff Sverige/ och til efwentys medh een Krijgzöffuerste vthskickat/ som hafwer warit född widh Warnhems Klöster eller i Wartoffta härade vti Westergöthland/ eller och han kan hafua hetit Werne/ och honom ther aff kallat Waregum/ folcket Vvaregos/ och haafwet ther han öffuer foor Woretskoi haaff/ som Rysserna gemeenligen kalla stycke aff haafwet/ som ligger emellan Coporie Land och Eurepe och emellan Biörköön och Nyn. Och effter the Waregi hafwa warit på samma tijd mechtige/ och stoor vproor/ twist och oenigheet haffuer warit emellan the Ryska furster om theras Regemente och högheet/ at ingen hafwer welat wara vnder then andra/ vthan alla lijka godha och myndighe/ såsom the nw een lång tijdh goirdt hafwa. Ty när then ena hafwer warit til Regemente wald och korat/ haffuer then andra thet förtrutit och satt sigh ther emoto/ och sagdt at han war lijka godh aff Slecht och Börd/ och så store och mechtigh som then andra/ Therföre på thet at tå sådan inbördes oenigheet motte grijpa een ända/ haffuer en försichtigh och myndigh man som vthi stort anseende hafwer warit vthi store Nogården benämnd Gostomissel the rådt och förmanat/ at the skulle hafwa budh til the Waregos/ och medh flijt och gemiuk begäran hoos them anhålla/ at the motte bekomma Tree Furster/ som wore aff Furstligh Stamme och härkomst och förståndige herrar/ som kunde itt gott Regemente öfwer them föra/ hwilket them alla hafwer synnerligen

¹⁵ *Vthi theras Böker förmäles om ett slags folck/ som the nämpna Waregos/ som skulle haffua fördt medh them krijgh/ och them haffua öfwerwunnit och twingat til at gifwa sigh ett Gräskin om ähret afhuar Gård til skatt* [Petreius 1614, Andra Boken, s. 2]. Jämför exempelvis Första Novgorodkrönikan: *и дань даху Варягомъ от мужа по бълъти въверци* [Novgorodskaja pervaja letopis, 1950, s. 106].

behagat (som them vthi Muskow/ när Zacharias Lippenow them rådde/ at vthwälia Konungens Son i Polen til theras Storfurste) och ginge strax til the Vvaregos/ ther the och sådana swar bekommo/ at the them theruthinnan wille hielpa och tiäna/ skickandes them strax Tree Bröder/ som wore aff en Furstligh Familia/ nämligen/ Rurich/ Sinaus och Truwor [Petreius 1614, Andra Boken, s. 2–4].

Belägg för denna teori kan man enligt Petrejus hitta även i vapenmärken av städerna Pskov och Novgorod, vilka han betraktar vissa likheter på, dock han säger ingenting konkret om dem.¹⁶ Dessutom försöker han förklara namn på de tre bröderna och då finner han några likheter med några skandinaviska namn:

Ty Rysserna kunna intet så egentligha pronunciera fremmande namn som wij/ vthan förbyta många Bookstäfwer/ synnerligen när the nomina propria skola vttala och nämna. Ty Rurich hoos them kan hetas hoos oss Erich/ Fredrich eller Rodrich. Sinaus/ Siman/ Sigge och Swen. Truwor/ Ture eller Tufwe [Petreius 1614, Andra Boken, s. 5].

Strax därefter anger han att detta inte behöver betyda att varjagerna måste ha kommit från Sverige, dock det förblir en av flera olika varianter. Petrejus lämnar utrymme även för andra teorier och så småningom förringer han betydelsen av det han just berättat:

Men ther the icke äre aff Sverige komne/ vthan aff andra Land/ må wara vthi sitt weerde/ doch kan ju ingen thet neka/ at the Swenska ju icke skulle hafwa hulptit ther til för godh wänskap och naborskap skuld/ och heller haffwa seedt at fremmande skulle blifwa hoos them boendes och öffuer them föra Regementet än som sina ägna/ medan the om theras onaturlige lefwerne och styggelige gerningar bättre wiste/ och therföre til effwentys icke hafwa sigh thet vppå tagit/ vthan förhulptit och befordrat the fremmande ther til och them beledsagat sedan igenom Sverige til Rydzland öfuer haafwet/ som the kalla Woretzko more/ ther om tilförende är sagdt [Petreius 1614, Andra Boken, s. 5].

¹⁶ *Men när iagh nu wil tilsee och grannelighen vpläta alla Wapner och Sköldemärker som i Sverige föres och brukes/ tyckes migh wisserligen at iagh några warder finnandes/ som skole medh thessa öfwereens stemma [Petreius 1614, Andra Boken, s. 5].*

Förutom den normannistiska teorin om ryska rikets ursprung anför Petrejus ännu en hypotes, enligt vilken varjagerna kan ha kommit från den sachsiska Engern.¹⁷

Sålunda presenterar Petrejus på flera ställen i *RMS* fem olika teorier om varjagernas härkomst, varav en är normannistisk. Man kan alltså knappt påstå att hans ståndpunkt är rent normannistisk, men inte heller motsatsen. Författarens egna åsikter angående den frågan förblir gömda och otydliga, skriften ger ett starkt intryck att den frågan inte är så viktig. En av de möjliga förklaringarna kan vara verkets karaktär: särskilt *Andra boken* och alldeles särskilt avsnittet om de äldsta historiska händelserna är nämligen ett kompilationsverk vilket inte alls framställde någonting ovanligt i dåtidens historieskrivning. Hans egen insats i *Andra boken* är inte betydande, även om han lägger till några egna iakttagelser. I förordet till *RMS* konstaterar Petrejus för den delen själv att han använt sig av olika resurser och informationerna för sin verk *medh all flijt uthaff andra Troovärdighe Mäns Documenter och Skrifter uthletat och sammandraghit*.¹⁸ Det syns också att hans källor var rätt många: han utnyttjade gamla ryska krönikor och i synnerhet anteckningar av västeuropeiska resenärer vilka hade rest till Ryssland före honom. Såsom för många andra Rysslandsskildrare, även för Petrejus var det framför allt *Rerum Moscoviticarum Commentarii* av Siegmund von Herberstein, som var hans viktigaste och mest citerade (eller snarare kopierade) källa. Petrejus skrev om och översatte långa avsnitt ur Herbersteins bok som kom ut 1549 första gången på latin och snart översattes till bl.a. tyska och blev därmed väl tillgänglig över hela Europa. Petrejus delade till och med upp sin *RMS* i sex böcker, precis som Herberstein, och även titlarna och strukturen av de enskilda böckerna är påfallande lika Herbersteins [Tarkiainen 1973, s. 262f.].

Herbersteins verk framstår inte som den enda källan som Petrejus anför i sina böcker [Petreius 1614, *Andra Boken*, s. 102]. Han omnämner också skriften *Relatio. Das ist Summarische Erzehlung vom eigentlichen Ursprung dieses itzigen blutigen Kriegs-Wesens in Moscowiter Land oder Reussland* (med två versioner från åren 1612 och 1617) av Martin Beer,

¹⁷ [W]ille een part säija/ at the skole wara kompne aff Engren som lyder vnder Saxen [Petreius 1614, *Andra Boken*, s. 3]. Under medeltiden användes benämningen 'Engern' för ett område i furstendömet Sachsen, som idag skulle ligga ungefär i Mittelsachsen.

¹⁸ [Petreius 1614, *Förspråket* (sidnummer saknas)].

vilken han citerar på flera ställen.¹⁹ Han anför i sin *Andra bok* också skrifterna *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis vita* (1585) och *De russorum religione et ritibus narratio* (1582) av Paul Oderborn [Petreius 1614, *Andra Boken*, s. 102] och förutom dessa hämtade han information ur ett flertal texter som han själv hänvisar till eller bara nämner på olika andra ställen i sin skrift. Några av dessa arbeten vidrör han bara lite, kanske med den enda avsikten att visa sakkunnighet och belästhet och att ge sina texter en prägel av trovärdighet.²⁰

Det är också denna brist på originalitet som står i väg för att tilldela Petrejus första platsen som normannist. Avsnitten om varjager samt Rysslands äldsta historia fram till regeringsperioden av Ivan IV är tydligen en översättning och kompilation ur Herbersteins skrift och lokala ryska källor (krönikor eller s.k. *letopisi* — annaler). Själva anmärkningen om varjagernas svenska härkomst är inte heller den första i den västeuropeiska historieskrivningen. Samma teori hade redan uttalats även av Herberstein [von Herberstein, 2007, s. 37]. Man kan därför dra slutsatsen att även om den normannistiska teorin omnämns i hans skrifter, kan Petrejus knappt betraktas som dess grundare. Hans enda originella inslag i diskussionen om varjagerna verkar alltså finnas i passagera om vapenmärkens likheter samt om namn på de varjagiska furstarna i det tidiga Ryssland.

Det är inte så lätt att bedömma om man hade något konkret politiskt syfte med *Regni Muschowitici sciographia*. Dock är det obestridligt att den skrevs på beställning av Sveriges kung och att boktrycket finansierades av kungliga kassan. Man kan inte heller overse att Petrejus fick en avsevärd belöning för sitt arbete.²¹ Från själva texten är det emellertid omöjligt att dra några slutsatser om de gällande politiska trenderna eller några propagandamässiga skäl. Ryssland skildras här inte som ett fientligt subjekt som skulle kunna hota Sveriges stormaktspolitik. På samma gång saknar texten den syn på Ryssland som dominerar *Berättelsen* —

¹⁹ Exempelvis i *Andra boken: Therfore är thet tå een groff lögh af Martino Beer updichtat, som honom begrof, och för sitt omaak 10 Rublar fick* [Petreius 1614, *Andra Boken*, s. 122].

²⁰ En grundlig analys av inspirationskällorna för *Regni Muschowitici sciographia* utfördes av Tarkiainen, 1973.

²¹ Boktrycket beställdes av Gustav II. Adolf och Petrejus utnämndes till härads-hövding i Ärlingshundra (i Uppland) för *Regni Muschowitici sciographia* året 1614 (alltså samma år då hans ryska krönika, dvs. *Andra boken* kom ut i tryck). Jfr. Tarkiainen, 1973, s. 244–283.

det är ingen svag granne som hotas av den polska aggressorn och behöver Sveriges hjälp längre. Man kan nog bra säga att det helt fattas någon politisk dimension i Petrejus största historiska verk. Författaren själv berättar om sina motiv bakom skrivandet: det finns inte mycket kunskap om Sveriges östliga granne som man kunde läsa någonstans, och ingenting på svenska. Denna brist ska vara svår att avskaffa eftersom landet är så otillgänglig för en vanlig resenär och för att ryssarna själva inte tillåter främmande folk att resa in, så man kan inte lära känna Moskvariket och dess folk.²²

Det verkar alltså sannolikt att Petrejus skapade ett verk som skulle utbilda och sprida kunskap inom en vidare läsarekrets av det svenska samhället och sålunda fylla "vita ytor" i den svenska litteraturen om främmande länder. Även om hans åsikter ofta påverkas av kulturella och särskilt religiösa fördomar, skrock, patriotism och tron på en viss kulturell överlägsenhet hos den västliga världen över den märkvärdiga östern, vågar jag påstå att man inte kan hitta några antiryska tendenser i hans skrifter eller anspelningar på Sveriges anspråk på den ryska tronen, särskilt inte från vikingatiden. Hans viktigaste bidrag förefaller då grunda sig på den oförmedlade skildringen av situationen med inkräktarna på den ryska tronen under Stora oredans komplicerade tid, samt upplysningsdimensionen av den imponerande RMS, med vilken Petrejus inte så obetydligt bidrog till att sprida intresse för den ryska kulturen och slaviska språk i 1600-talets Sverige.

REFERENCES

Attius Sohlman M. Kunskapare och observatörer i 1600-talets Ryssland och Sverige: Petrus Petrejus, Grigorij Kotosjichin och Erich Palmquist. *Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med öst*. Red. R. Gyllin et al., Uppsala 1998.

²² *Dasz aber der Reussen Land/ vnnd dero Provinzien mit jhren Sitten/ Gebräuchen vnd Geschichten/ vnbeekandt vnnd gleichsam in Finstern verborgen gelegen/ ist die Ursach/ weil in jhrem Land ein Gesetz vnd Gebrauch, dasz keinem frembden/ (ausgenommen den Legaten,) in jhr Land zu reisen oder durch zuwandern verstatet vnd erlaubet wird/ wie in andern Ländern gebräuchlich: Denn wer dahin gerahten/ musz da ewig bleiben vnd dienen: begehret er hienaus/ so wird er grevlicher/ vnd erschrecklicher gestrafft/ als einer der Mord/ Raub/ oder Crimen læsæ Majestatis begangen. Derenthalben weil sie selbst unerfahrne/ vnbedinge vnnd barbarische Leute seyn/ keine frembde Sprache lernen/ sondern das Jhrige vor das beste vnd zierlichste in der Welt halten/ vnd niemand zugeben von jhren Sachen [...] etwas zu erfahren/ seynd jhre Länder mehren theils vnbeekandt blieben [Petreius, 1620, Vorrede (sidnummer saknas)].*

- Attius Sohlman M. Cultural and Religious Encounters. Olaus Magnus and Petrus Petrejus describe Muscovy and Its People. *450 Jahre Sigismund von Herbersteins Rerum Moscoviticarum Commentarii 1549–1999*. Harrasowitz Verlag, 2002.
- Attius Sohlman, M. *Stora oredans Ryssland. Petrus Petrejus ögonvitnesskildring från 1608*. Stockholm, Carlssons, 1997.
- Fomin V. V. Normanskaia problema v zapadnoevropeiskoi istoriografii XVII veka [The “Norman Problem” in the West-European Historiography of the 17th century]. *Sbornik russkogo istoricheskogo obshchestva*, no. 4 (152). Moscow, 2002, pp. 305–324. (In Russian)
- Fomin V. V. *Variagi i variazhskaia Rus'. K itogam diskussii po variazhskomu voprosu [The Varangians and Varangian Rus: Summing-Up the Dispute on the Varangian Problem]*. Moscow, Russkaia panorama, 2005. (In Russian)
- Frängsmyr T. *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del I (1000–1809)*. Stockholm, 2004.
- Grot L. P. *Istoki normanizma: shvedskaia giperboriada i G. Z. Baier [The origins of Normanism: Swedish Hyperborea-stories and G. S. Bayer]*. (elektronisk källa: [http://byzantinorossica.org.ru/byzrusvar.html])
- Grot L. P. Mificheskie i real'nye shvedy na Severe Rossii: vzgliad iz shvedskoi istorii [Mythical and real Swedes in the North of Russia: a perspective from Swedish history]. *Shvedy i Russkii Sever: istoriko-kul'turnye svyazi [The Swedes and the Russian North: the historical and cultural connections]*. Kirov, 1997, pp. 152–160. (In Russian)
- Hägg G. & Karlsson, L. *Svenskhetens historia*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2004.
- Kunik A. A. *Izvestiia al-Bekri i drugih avtorov o Rusi i slavianah. Chast' 2. Razyskaniia A. Kunika i bar. V. Rozena [Accounts by al-Bekri and other authors on Rus and the Slavs. Part 2. Investigations of A. Kunik and baron V. Rosen]*. Sankt-Petersburg, Akad. Nauk Publ., 1878–1903. (In Russian)
- Moshin V. A. Variago-russkii vopros [The Varangian-Russian controversy]. *Slavia*, 10 (1931), häfte 3, pp. 109–136, 343–379, 501–537. (In Russian)
- Samuelsson J. Stormaktstiden. *Boken om Sveriges historia*. Ed. by H. A. Larsson, Stockholm, 2003, pp. 133–180.
- Scholz B. *Von der Chronistik zur Geschichtswissenschaft. Die Warägerfrage in der russischen, deutschen und schwedischen Historiographie*. Wiesbaden, 2000.
- Sørensen H. C. The So-Called Varangian-Russian Problem. *Scando-Slavica* 14 (1968), Munksgaard-Copenhagen, pp. 141–148.
- Tarkiainen, K. Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie. *Lychnos 1971–1972* (Lärdomshistoriska samfundets årsbok). Ed. by S. Lindroth, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1973, pp. 244–283.

KÄLLOR

- Bussow, Conrad: *The disturbed state of the Russian realm*, transl. and ed. by G. E. Orchard, McGill-Queen's University Press 1994.
- Novgorodskaja pervaja letopis starshego i mladshego izvodov*. Red. A. N. Nasonov. Moskva — Leningrad 1950. Hana Štěříková
- Petreyus, 1620: *Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschkow/ mit dero schönen fruchtbaren Provincien und Herrschaften/ Festungen/ Schlössern/ Städten/ Flecken/ Fischreichen Wassern/ Flüssen/ Strömen und Seen/ Wie auch Von den Reussischen Grossfürsten Herkommen/ Regierung/ Macht/ Eminentz und Herrligkeit/ vielfältigen Kriegen/ innerlichen Zwytrachten/ bisz sie zu einer Monarchi gewachsen/ Mit den newlich vorgelauffenen Auffrühren und Händeln von den dreyen erdichteten Demetrijs/ Nebenst dem auffgerichteten Friedens Contract/ zwischen dem Löblichen König in Schweden/ und jetzt regierenden Grossfürsten/ Dessgleichen Die Processe/ so zwischen den Königlichen Ambassadouren in der Stadt Muschkow/ vnd der Groszfürstlichen Reussischen Gesandten in der Königlichen Stadt Stockholm/ wegen des auffgerichteten Friedens Contracts Confirmation seyn gehalten worden/ Mit der Muschowiter Gesetzen/ Statuten/ Sitten/ Geberden/ Leben/ Politey und Kriegewesen : wie auch/ was es mit ihrer Religion und Ceremonien vor eine Beschaffenheit hat/ kürzlich und deutlich in sechs Heften zusammen gefasset/ beschrieben vnd publiciret Durch PETRVM PETREIVM DE ERLESVNDÄ, Lipsiæ Anno MDCXX.*
- Petreyus P. Een wiss och sanfärdigh Berättelse om några Förändringar som j thesse framledne åhr vthi Storfurstendömet Muskow skedde äre. *Stora oredans Ryssland. Petrus Petrejus ögonvitnesskildring från 1608*. Ed. by M. Attius Sohlman. Stockholm, Carlssons, 1997, pp. 83–153 (en fototypisk utgåva).
- Petreyus 1614–1615: *Regni Muschowitici sciographia. Thet är: Een wiss och egenteligh beskriffning om Rydzland/ med thes många och stora furstendömers/ provinciers/ befestningars/ städers/ siögars och elfwers tilstånd/ rum och lägenheet: Vthi sex böker korteligen författat/ beskriwin och sammandragin/ af Petro Petreio, Stockholm Anno MDCXIV-MDCXV.*
- von Herberstein S. *Rerum Moscoviticarum Commentarii*. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557. Hrsg. H. Beyer-Thoma, München 2007.

Hana Štěříková

Charles University

Nám. Jana Palacha 2

116 38 Praha 1

Czech Republic

E mail: hana.sterikova@ff.cuni.cz

Received: 18.01.2017

Accepted: 10.03.2017